

ΔΗΜΟΚΡΙΤΟΣ
ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΕΡΕΥΝΑΣ ΦΥΣΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών Εξειδίκευσης
Του Τμήματος Ελληνικής Φιλολογίας του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης
σε συνεργασία με το
ΕΚΕΦΕ Δημόκριτος – Ινστιτούτο Πληροφορικής και Επικοινωνιών
«Εξειδίκευση στις Τ.Π.Ε. και Ειδική Αγωγή – Ψυχοπαιδαγωγική της ένταξης»

Η ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΔΕΞΙΟΤΗΤΩΝ ΑΥΤΟΝΟΜΙΑΣ ΚΑΙ ΑΥΤΟΝΟΜΗΣ ΔΙΑΒΙΩΣΗΣ ΣΕ
ΜΑΘΗΤΕΣ ΜΕ ΝΟΗΤΙΚΗ ΑΝΑΠΗΡΙΑ: ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ

THE DEVELOPMENT OF AUTONOMY AND AUTONOMOUS LIVING SKILLS IN
STUDENTS WITH INTELLECTUAL DISABILITY: A CASE STUDY

της

Αρπατζόγλου Κωνσταντίνας

Μεταπτυχιακή διατριβή που υποβάλλεται
στην τριμελή επιτροπή για την απόκτηση του μεταπτυχιακού τίτλου του
Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών Εξειδίκευσης
του Τ.Ε.Φ – Δ.Π.Θ. σε συνεργασία με το Ε.Κ.Ε.Φ.Ε. Δημόκριτος – Ινστιτούτο
Πληροφορικής και Επικοινωνιών, με τίτλο:
«Εξειδίκευση στις Τ.Π.Ε. και Ειδική Αγωγή – Ψυχοπαιδαγωγική της ένταξης»

Η τριμελής επιτροπή:

1. Γούπος Θεόδωρος (επιβλέπων): Συνεργάτης ερευνητής
Ι.Π.Τ. Ε.Κ.Ε.Φ.Ε. «ΔΗΜΟΚΡΙΤΟΣ»
2. Μητσιάκη Μαρία: Επίκουρη Καθηγήτρια ΤΕΦ ΔΠΘ
3. Κορρέ Ειρήνη: Επίκουρη Καθηγήτρια Τ.Ε.Φ. Δ.Π.Θ.

Αθήνα/Κομοτηνή 2018

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η Αυτονομία, ως βασικό στοιχείο της αυτοπροσδιοριζόμενης συμπεριφοράς των ανθρώπων, ξεκινάει να αναπτύσσεται και να δομείται από πολύ μικρή ηλικία. Η Αυτονομία του κάθε παιδιού έχει ως αφετηρία το σπίτι και το ενδοοικογενειακό περιβάλλον. Πέρα από την οικογένεια, σημαντικό ρόλο προς την Αυτονομία του παιδιού, παίζει το σχολικό περιβάλλον. Στα παιδιά με Νοητική Αναπηρία η ανάπτυξη των δεξιοτήτων Αυτονομίας και Αυτόνομης Διαβίωσης, αποτελεί κυρίαρχο παράγοντα για την πορεία και εξέλιξη μιας ποιοτικής ζωής μέσα στο κοινωνικό περιβάλλον. Στο σχολικό πλαίσιο και μέσα από κατάλληλα εκπαιδευτικά προγράμματα, είναι δυνατό να αναπτυχθούν και να εξελιχθούν οι δεξιότητες Αυτονομίας και Αυτόνομης Διαβίωσης, με την προϋπόθεση να υπάρχει ένα καλά σχεδιασμένο και εξατομικευμένο πρόγραμμα παρέμβασης από τους εκπαιδευτικούς. Σκοπός είναι, το παιδί, στη μετάβασή του προς την ενήλικη ζωή και το ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο, να έχει αποκτήσει τα απαραίτητα εφόδια, ώστε να μπορέσει να ενταχθεί και να λειτουργήσει αυτόνομα και με αξιοπρέπεια.

Στην παρούσα εργασία πραγματοποιείται η διερεύνηση της ανάπτυξης δεξιοτήτων και συμπεριφορών Αυτονομίας και Αυτόνομης Διαβίωσης, μέσα από μια μελέτη περίπτωσης, σε μαθήτρια με μέτρια νοητική αναπηρία, 16 χρονών, που φοιτά σε ΕΕΕΕΚ. Σκοπός της μελέτης ήταν να διερευνηθεί αν είναι δυνατό να αναπτυχθούν αυτές οι δεξιότητες και συμπεριφορές, μέσα από ένα καλά σχεδιασμένο πρόγραμμα παρέμβασης με εξατομικευμένο χαρακτήρα, βασιζόμενο στο Εκπαιδευτικό Μοντέλο της Αυτοπροσδιοριζόμενης Μάθησης του M.L. Wehmeyer. Για το σκοπό της μελέτης, χρησιμοποιήθηκαν κατάλληλα ερωτηματολόγια (το Arc's Self-Determination Scale και το AIR Self-Determination Scale), σε δυο εκπαιδευτικούς, στη μαθήτρια και στην κηδεμόνα της καθώς και ανοιχτές και ημιδομημένες συνεντεύξεις με τους εμπλεκόμενους. Επιπλέον, σχεδιάστηκαν δυο πρωτόκολλα παρατήρησης, αρχικής και τελικής αξιολόγησης, για αποτελεσματικότερη αποτύπωση της πορείας ανάπτυξης των δεξιοτήτων. Η μελέτη διήρκησε 9 μήνες και κατέδειξε ότι ένα εξατομικευμένο πρόγραμμα παρέμβασης με κάποιες βασικές προδιαγραφές, είναι ικανό να επιφέρει αλλαγές συμπεριφοράς και να οδηγήσει σε ανάπτυξη δεξιοτήτων Αυτονομίας και Αυτόνομης Διαβίωσης.

Λέξεις κλειδιά: νοητική αναπηρία, αυτοπροσδιορισμός, αυτονομία, αυτόνομη διαβίωση, εκπαιδευτική παρέμβαση

ABSTRACT

Autonomy as an essential element of a person's self-determined behavior starts to develop and shape from a very young age. Each child's autonomy is initiated at home and within the family environment. Apart from the family, school environment plays an important role in every child's autonomy. For children with Intellectual Disability the development of autonomy and autonomous living skills is a dominant factor for their life quality in the social environment. In the school context and with appropriate educational programs, it is possible to develop these skills, provided that there is a well-designed and personalized intervention program by teachers. The main goal of such a program is that the child, in its transition to adult life and to a wider social context, has acquired the necessary skills to be able to integrate and operate autonomously and with dignity.

In the present study we are investigating the development of skills and behaviors of Autonomy and Autonomous Living, through a case study, with a 16 years old student with mild intellectual disability, attending a Special Vocational Education and Training School. The purpose of the study was to investigate whether it is possible to develop these skills and behaviors through a well-designed intervention program with personalized features, based on Wehmeyer's Self-Determination Learning Model of Instruction. For the purpose of the study, appropriate questionnaires (the Arc's Self-Determination Scale and the AIR Self-Determination Scale) were addressed to two teachers, the student and her legal guardian and open and semi-structured interviews with important school professionals were carried out. In addition, two observation protocols, for initial and final evaluation, were designed to better reflect the course of skills development. The study lasted for 9 months and demonstrated that a personalized intervention program with some basic specifications is capable of bringing about behavioral changes and leading to the development of Autonomy and Autonomous Living skills.

Keywords: *intellectual disability, self-determination, autonomy, autonomous living, educational intervention*

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ξενόγλωσση

- Abery, B. H., & Stancliffe, R. J. (1996). The ecology of self-determination. In D. J. Sands & M. L. Wehmeyer (Eds.), *Self-determination across the life span: Independence and choice for people with disabilities* (pp. 111-145). Baltimore: Paul H. Brookes.
- Aldridge, J. (2010). Promoting the independence of people with intellectual disabilities. *Learning Disability Practice*, 13(9), 31-36.
- American Psychiatric Association (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders (5th ed.)*. Washington, DC: Author.
- Berk, L. E. (2007). *Development through the lifespan (4th ed.)*. Boston: Pearson.
- Carter, E. W., Owens, L., Trainor, A. A., Sun, Y., & Swedeen, B. (2009). Self-determination skills and opportunities of adolescents with severe intellectual and developmental disabilities. *American Journal on Intellectual and Developmental Disabilities*, 114, 179-192.
- Cohen, L., Manion, L., & Morrison K., (2008). *Μεθοδολογία εκπαιδευτικής έρευνας*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Cole, M., & Cole, S. R. (2002). *Η ανάπτυξη των παιδιών: Γνωστική και ψυχοκοινωνική ανάπτυξη κατά τη νηπιακή και μέση παιδική ηλικία* (B τόμος) (μετ. Σόλμαν, Μ.). Αθήνα: Τυπωθήτω.
- Descoeudres, A. (1985). *Η αγωγή των καθυστερημένων παιδιών: Οι αρχές της και οι μέθοδοι της εφαρμογή σε όλα τα παιδιά*. (μετ. Βασδέκη, Γ. Α.). Αθήνα: Δίπτυχο.
- Ferretti R.P, Cavalier A.R., Murphy M.J. & Murphy R. (1993). The self-management of skills by persons with mental retardation. *Research in Developmental Disabilities*, 14(3), 189-205.
- Field, S., & Hoffman, A. (1994). Development of a model for self-determination. *Career Development for Exceptional Individuals*, 17, 159-169.
- Field, S., Martin, J., Miller, R., Ward, M, & Wehmeyer, M. (1998). *A practical guide for teaching self-determination*. Reston, VA: Council for Exceptional Children.

- Heller T., Miller A. & Factor A. (1999). Autonomy in residential facilities and community functioning of adults with mental retardation. *Mental Retardation*, 37(6), 449-57.
- Merighi, J., Edison, M. & Zigler, E. (1990). The role of motivational factors in the functioning of retarded individuals. In R. Hodapp, J. Burack & E. Zigler (Eds). *Issues in the developmental approach to mental retardation* (pp. 114-134). Cambridge, Mass: MIT Press.
- Mithaug, D. (1998). Your right, my obligation? *Journal of the Association for Persons with Severe Disabilities*, 23, 41-43.
- Philippe F. L & Vallerand R. J. (2008). Actual environments do affect motivation and psychological adjustment: A test of self-determination theory in a natural setting. *Motivation and Emotion*, 32, 81-89.
- Schalock, R. L., Luckasson, R. A., & Shogren, K. A...Yeager, M. H. (2007). The renaming of mental retardation: Understanding the change to the term intellectual disability. *Intellectual and Developmental Disabilities*, 45 (2), 116-124.
- Shogren, K. A., Wehmeyer, M. L., Burke, K. M., & Palmer, S. B. (2017). *The Self-Determination Learning Model of instruction: Teacher's Guide*. Lawrence, KS: Kansas University Center on Developmental Disabilities.
- Shogren, K. A., Wehmeyer, M. L., Palmer, S. B., Soukup, J. H., Little, T. D., Garner, N., & Lawrence, M. (2008). Understanding the construct of self-determination. Examining the relationship between the Arc's self-determination scale and the American institutes for research self-determination scale (Air). *Assessment for Effective Intervention*, 33, 94-107.
- Stefánsdóttir, G., Björnsdóttir, K. & Stefánsdóttir, Á. (2018). Autonomy and People with Intellectual Disabilities Who Require More Intensive Support. *Scandinavian Journal of Disability Research*, 20(1), 162–171.
- Ward, J. M. (2005). An Historical Perspective of Self-determination in Special Education: Accomplishments and Challenges. *Research and Practice for Persons with Severe Disabilities*, 30(3), 108 – 112.
- Ward, M. J. (1988). *The many facets of self-determination*. NICHCY Transition Summary. National Center for Children and Youth with Disabilities, 5, 2-3.

- Wehmeyer, M. L. & Kelchner, K. (1995). Measuring the autonomy of adults with mental retardation: A self-report version of the Autonomous Functioning Checklist. *Career Development of Exceptional individuals*, 18, 3-20.
- Wehmeyer, M. L., & Palmer, S. B. (2003). Adult outcomes from students with cognitive disabilities three years after high school: The impact of self-determination. *Education and Training in Developmental Disabilities*, 38, 131-144
- Wehmeyer, M. L., Kelchner, K. & Richards, S. (1995). Individual and environmental factors related to the self-determination of adults with mental retardation. *Journal of Vocational Rehabilitation*, 5, 291-305.
- Wehmeyer, M. L., & Kelchner, K. (1995). *The Arc self-determination scale*. Arlington, TX: The Arc of the United States.
- Wehmeyer, M. L., & Palmer B. S. (2014). *The Arc's self-determination scale: Procedural guidelines* (1995, April 2014 Revision). USA: The Arc of the United States and Michael L. Wehmeyer
- Wehmeyer, M. L., & Schwartz, M. (1998). The Relationship between Self Determination and Quality of Life for Adults with Mental Retardation. *Education and Training in Mental Retardation and Developmental Disabilities*, 33 (1), 3-12.
- Wehmeyer, M. L., & Bolding, N. (1999). Self-determination across living and working environments: A matched samples of study of adults with mental retardation. *Mental Retardation*, 37(5), 353-363.
- Wehmeyer, M. L., (1995). *The Arc's self-determination scale: Procedural guidelines*. USA: The Arc of the United States and Michael L. Wehmeyer
- Wehmeyer, M. L., (2005). Self-Determination and Individuals with Severe Disabilities: Re-examining Meanings and Misinterpretations. *Research & Practice for Persons with Severe Disabilities*, 30(3), 113-120
- Wolman, J. M., Campeau, P. L., DuBois, P. A., Mithaug, D. E., & Stolarski, V. S. (1994). *AIR self-determination scale and user guide*. Washington, DC: American Institute for Research.

Ελληνόγλωσση

- Αλευριάδου, Α., Αναστασίου, Δ., Αντωνοπούλου, Κ., Αστέρη, Θ., Μπελίτσου, Α., Παπαδόπουλος, Α., Παππά, Ι., Σταμπολτζή, Α. & Σταυρούση, Π. (2004). Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών για μαθητές με Ελαφρά και Μέτρια Νοητική Καθυστέρηση. Αθήνα: ΥΠ.Ε.Π.Θ. – Π.Ι.
- Αναστασίου, Δ., Ηλιάδου-Τάχου, Σ. & Χαρίση, Α. (2011). Η Ρόζα Ιμβριώτη στο Πρότυπο Ειδικό Σχολείο Αθηνών και το καθεστώς Μεταξά. *Πρακτικά 2ου Πανελληνίου Συνεδρίου Ειδικής Αγωγής* (τομ. 5, σελ. 59 - 74). Αθήνα: εκδ. Γρηγόρης
- Δημητριάδου Ι. (2015). *Η ανεξάρτητη διαβίωση των ατόμων με νοητική αναπηρία: Μια συνδυαστική μελέτη των απόψεων των γονέων, του εκπαιδευτικού προσωπικού και των νέων με νοητική αναπηρία στην Ελλάδα* (Διδακτορική Διατριβή). Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη. Διαθέσιμο στο: <https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/39722>
- Δούκα Ε., (2016). *Αυτοπροσδιορισμός μαθητών με νοητική ανεπάρκεια και μαθησιακές δυσκολίες και σχέσεις συνομηλίκων*. (Μεταπτυχιακή διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, Θεσσαλονίκη). Διαθέσιμο στο: <http://ikee.lib.auth.gr/record/284708/?ln=en>
- Ίσαρη, Φ., Πουρκός, Μ. (2015). *Ποιοτική μεθοδολογία έρευνας*. [ηλεκτρ. βιβλ.] Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών. Διαθέσιμο στο: <http://hdl.handle.net/11419/5826>
- Καλαντζής, Κ. (1973). *Διδακτική των Ειδικών Σχολείων για νοητικά καθυστερημένα άτομα*. Αθήνα: Βιβλιοπωλείο Α. Καραβία.
- Καρτασίδου, Λ. (2007). Η συμβολή του αυτοπροσδιορισμού στην εκπαίδευση και συνεκπαίδευση ατόμων με ειδικές ανάγκες. *Πρακτικά Συνεδρίου «Η πρωτοβάθμια εκπαίδευση και οι προκλήσεις της εποχής μας»*, 1243-1252. Ιωάννινα, Σχολή Επιστημών Αγωγής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων.
- Λαμπροπούλου Β. (2004, υπεύθυνη έργου). *Διαθεματικό ενιαίο πλαίσιο προγραμμάτων σπουδών (Δ.Ε.Π.Π.Σ.) και αναλυτικά προγράμματα σπουδών (Α.Π.Σ.) Εργαστηρίων Ειδικής Επαγγελματικής Εκπαίδευσης & Κατάρτισης*

(Ε.Ε.Ε.Ε.Κ.). Αθήνα: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο Τμήμα Ειδικής Αγωγής

- Παπαδάτος, Γ., Πολυχρονοπούλου, Σ., Παπαδάτου-Παστού, Μ., Ζαχαρογεώργα, Τ., Καραμπατζάκη, Ζ, Μπαστέα, Α., Πασιάδου, Μ., Σταθοπούλου, Α., Τάνγκαλου, Α., Τέντζερης, Μ., Τόμπρου, Δ. Μ. και Τρακαδάς, Π. (χ.χ.). Έκθεση αξιολόγησης των ΣΜΕΑΕ και των τμημάτων ένταξης. ΕΣΠΑ 2007-2013. Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
- Παπαδοπούλου, Α. (2016). *Ο αυτοπροσδιορισμός των μαθητών σε επικινδυνότητα για μαθησιακές δυσκολίες και ήπια νοητική ανεπάρκεια* (Μεταπτυχιακή διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, Θεσσαλονίκη). Διαθέσιμο στο: <http://ikee.lib.auth.gr/record/285091/files/GRI-2016-17431.pdf>
- Παρασκευόπουλος, Ι. Ν. (1979). *Νοητική καθυστέρηση*. Αθήνα: Ιδιωτική Έκδοση.
- Πολυχρονοπούλου, Σ. (2016). Μια κοινωνία για όλους: αυτόνομη διαβίωση των αναπήρων. *Πρακτικά 5^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου Επιστημόνων Εκπαίδευσης*, 914-924. Κέντρο Μελέτης Ψυχοφυσιολογίας και Εκπαίδευσης του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών
- Σούλης, Σ. Γ. (2013). *Εκπαίδευση και αναπηρία*. Αθήνα: Εθνική Συνομοσπονδία Ατόμων με Αναπηρία (Ε.Σ.Α.με.Α).
- Σούλης, Σ. Γ., Φωτιάδου, Ε. & Χριστοδούλου, Π. (2014). *Εγχειρίδιο εκπαιδευτών ενηλίκων*. Αθήνα: Εθνική Συνομοσπονδία Ατόμων με Αναπηρία (Ε.Σ.Α.με.Α). Διαθέσιμο στο: <http://repository.edulll.gr/edulll/handle/10795/1621>
- Στασινός, Δ. Π. (2016). *Η Ειδική Εκπαίδευση 2020 plus. Για μια συμπεριληπτική ή ολική εκπαίδευση στο νέο- ψηφιακό σχολείο με ψηφιακούς πρωταθλητές*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση
- Σταύρου, Λ. Σ. (1984). *Ψυχοπαιδαγωγική αποκλινόντων νηπίων, παιδιών, εφήβων*. Αθήνα: Άνθρωπος.
- Τζουριάδου, Μ. (1995). *Παιδιά με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες. Μια ψυχοπαιδαγωγική προσέγγιση*. Θεσσαλονίκη: Προμηθεύς.
- Φέτση, Ο. (2008). *Αυτοπροσδιορισμός και νοητική αναπηρία: πιλοτική έρευνα αξιολόγησης του αυτοπροσδιορισμού σε άτομα με νοητική αναπηρία*

(Μεταπτυχιακή διατριβή, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη). Διαθέσιμο στο: <https://dspace.lib.uom.gr/bitstream/2159/3806/1/FetsiMsc2008.pdf>

- Φλουρής, Γ. (2002). Αυτοαντίληψη, αυτογνωσία και επαγγελματικός προσανατολισμός. Στο Μ. Κασσωτάκης (επιμ.). *Συμβουλευτική και επαγγελματικός προσανατολισμός: Θεωρία και πράξη* (σ.σ. 230-300). Αθήνα: Τυπωθήτω – Γιώργος Δαρδανός
- Φλουρής, Γ., (1989). *Αυτοαντίληψη, σχολική επίδοση και επίδραση γονέων: Μια πανελλήνια έρευνα σε μαθητές της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης*. Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρη.
- Χασσίδ, Ι. (2004). *Οδηγός σύνταξης μελετών περιπτώσεων*. Πανεπιστήμιο Πειραιώς, Πρόγραμμα «ΕΨΙΛΟΝ» (ΕΠΕΑΕΚ II). Διαθέσιμο στο: http://www.unipi.gr/faculty/jhassid/odigos_MP1.pdf

Διαδίκτυο

- <https://aaid.org/home>
- www.who.int
- Καραγιάννη, Φ., Αθανασίου, Β. & Κυπραίου, Μ. (2014, 23 Ιαν.). Ανεξαρτησία: Εγκατάλειψη της σιγουριάς ή ανάγκη να ανακαλύψεις τις δυνάμεις σου; *Επίκαιρα Online*. Ανακτήθηκε στις 22/4/2018 από <http://www.epikaira.gr/article/aneksartisia-egkataleipsi-tis-sigoyrias-i-anagki-na-anakalypseis-tisdynameis-soy>

Νομοθεσία

- 1999 - Νόμος 2716. ΦΕΚ 96/Α/17-5-1999. Ανάπτυξη και εκσυγχρονισμός των υπηρεσιών ψυχικής υγείας και άλλες διατάξεις.
- 2007 - Κοινή Υπουργική Απόφαση Π3β/Φ.ΓΕΝ/Γ.Π. οικ. 3394/2007. ΦΕΚ 74/Β/29-1-2007. Προϋποθέσεις ίδρυσης και λειτουργίας Στεγών Υποστηριζόμενης Διαβίωσης Ατόμων με Αναπηρία που χαρακτηρίζονται από νοητική υστέρηση.
- 2008 - Ν. 3699. ΦΕΚ 199 -Α- 2-10-2008. Ειδική Αγωγή και Εκπαίδευση ατόμων με αναπηρία ή με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες.

- 2008 - Σύνταγμα της Ελλάδας (Αναθεώρηση της 27ης Μαΐου 2008 από την Η΄ Αναθεωρητική Βουλή των Ελλήνων). Μέρος Δεύτερο - Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα, Άρθρο 21: Προστασία οικογένειας, γάμου, μητρότητας και παιδικής ηλικίας, δικαιώματα ατόμων με αναπηρίες.
- 2011 - Ν. 4019. ΦΕΚ 216/Α/30-9-2011. Κοινωνική Οικονομία και Κοινωνική Επιχειρηματικότητα και λοιπές διατάξεις.
- 2016 – Ν. 4415. ΦΕΚ Α΄159/06.09.2016. Ρυθμίσεις για την ελληνόγλωσση εκπαίδευση, τη διαπολιτισμική εκπαίδευση και άλλες διατάξεις. Άρθρο 48: Ρύθμιση θεμάτων Ειδικής Αγωγής και Εκπαίδευσης.